

Amadou Hampâté Bâ – Lilyan Kesteloot

Eposzok Nyugat-Afrikából

Egy afrikai költő (*Léopold Sédar Senghor* – *bsz*), nagyon is a francia irodalomban bekötődve, egy napon elkezdett bölcsekedni, és vagy húsz évvel ezelőtt, a hazájában akkor élő értelmiségiekhez fordulva, a következő sorokat írta le:

*Rövid koponyájú gyermekek, mit énekeltek nektek a korák?
Azt beszéltek, hogy a rózsát ragozzátok, és hogy őseitek
a gallok voltak.*

*A Sorbonne-on szereztetek doktorátust, degeszre vagytok tömve
diplomával,*

gyűjtitek a papirost...

Vajon el kell-e mondani nektek a régi drámát és hőséneket?

(Pór Judit fordítása)

Ez nem neheztelés volt a régimódiak ellenében, még kevésbé a tanulatlan ember féltékenysége. Nem is egy ismeretlen és elveszett kultúra iránti érzélem megnyilvánulása.

Mivel, ellenkezőleg, az eposz még létezik a szudáni régióban, sőt, teljes virágzásban élő műfaj, és Senghor nem tesz mást, mint emlékeztet az afrikai kultúra egyik megjelenési formájára, amely igaz, hogy nem írásos, de azért nem kevesebb annál, és a századok folyamán áthatotta a nemesség nemzedékeit.

Valóban nemes műfaj, és a nemesek műfaja, hiszen ez az irodalmi műfaj minden társadalomban a feudális struktúrához kapcsolódik, mind a görögök-nél, mind a germánoknál vagy a frankoknál, akik franciává lettek.

Teljesen helyénvaló, ha Afrikának ebben a körzetében találkozunk vele, ahol a 18. századig eltartó késői középkorból nagy birodalmak ismertek, mint például Ghánában, Maliban, Gáóban, a mosszikhánál stb.

Néhány jelentős párhuzamos vonás is megállapítható e társadalmak esetében. Ezek a birodalmak erősen hierarchikus berendezkedéssel, földrajzilag igen nagy kiterjedéssel bírtak, így hatalmukat folyamatosan a virágzó vagy túlságosan is független hűbéres (alávetett) tartományok veszélyeztették.

A fejedelem törvényei szüntelenül arra irányultak, hogy megerősítsék a birodalmat, hiszen ő érzékelte leginkább, hogy hatalma rosszul van biztosítva (lásd a *Cid* románcot vagy a *segu-beli Monzon* történetét). Az ellentéteket végül is erőszakkal egyensúlyozzák ki, és az uralkodónak mindig seregei erejével kell bizonyítania a hatalomhoz való jogát. Ami a dolog alapjait illeti, csak árnyalati eltérés található Szungyatának a tartományi főnökeivel, illetve Nagy Károlynak a báróival folytatott viszályai, avagy El Hajd Omar Szent Háborúja, illetve a 10. és 11. századi kereszties háborúk között.

A gazdasági élet porondján mindegyik esetben megállapítható egyrészt a földművelés, másrészt a háború kiemelt fontossága az összes többi jövede-

lemszerzési lehetőséggel szemben. A társadalmi élet terén a nemesekre és foglyokra osztódás (amely a kasztokra osztódást feltételezi) igencsak hasonlít arra, amely a jobbágyok és uraik közötti jövedelemeloszlást szabályozta.

Bizonyára mesterkélt lenne, ha az összehasonlítást túl messzire vinnénk, hiszen Cheik Anta Diop helyesen tisztázta a nyugat-afrikai és az európai feudalizmus közötti különbséget a gyarmatosítás előtti Afrikával foglalkozó tanulmányában.

Mindemellett azok, amelyek meglepő egyezést mutatnak, a társadalmi szokások körébe tartoznak. A szolga gyengéd (ragaszkodással telített) alávettsége a fejedelemnek, a rabszolgáé az úrnőnek. Ez egyfajta proletariátus előtti mentalitásra utal, amikor a kizsákmányolt még nem úgy ítélte meg urát, mint kizsákmányolóját, hanem inkább mint védelmezőjét, akinek az életét köszönheti.

Lásd például a királynő asszonyainak (*rabszolgáinak – bsz*) reagálását, amikor az felszabadítja őket a *Monzonban* vagy a *Koré királyában*; illetve a vallás ereje is mindig kimutatható, amelyre a feudális hatalom mindig is támaszkodik; valamint a királyok és a papok közötti előjogokon alapuló kapcsolat is tetten érhető.

Végül és mindenekelőtt az Udvar (*lásd: európai királyi udvarok – bsz*) jelensége az, amely a családi főnökségekben csak részlegesen létezik, és amely a polgári társadalomban eltűnik, de amely szokás által a nemesség meghallgatja, itt a griot-t (*Afrikában – bsz*), ott a trubadúrt (*Európában – bsz*), és élvezik az énekeket, amelyek az ő legjelesebb tetteiket idézik fel. Mert vajon mi más az eposz, ha nem a királyok és hősök története? Dicsőséges történelem, amely tetszésükre szolgál, saját maguknak és leszármazottaiknak.

Bizonyos, hogy nem lesz fölösleges feltárni a viszonylatokat a társadalmi struktúra és valamely irodalmi műfaj kifejlődése között. Hiszen nem véletlen, hogy az eposz akkor tűnt el az európai társadalmakban, amikor maga a feudalizmus, miközben megjelent a klasszikus tragédia, amelyet az erkölcsi regény követett. De kevésbé kívánunk itt az irodalom szociológiájával foglalkozni, inkább azt szeretnénk meghatározni, meddig, mely pontig sorolhatjuk ezeket az irodalmi alkotásokat az „eposz” kategória körébe.

Márpedig elemzések útján jól érzékelhetjük, hogy az afrikai eposz valójában a hagyományos eposz műfajának minden jellegzetességével rendelkezik. Nemcsak a nélkülözhetetlen történelmi alapokkal, azokkal az eltérésekkel, amelyek a tények megszépítéséből fakadnak, azzal az óhajjal, hogy a fejedelem tetszésére szolgáljanak, vagy a népi képzelettel és az időtávolságokkal, hanem ezenkívül a csodás elemek felvonultatásával, a hősök hőstetteinek és erejének felnagyításával (Szungyata már hétéves korában kitép egy egész majomkenyér-fát), egészen az istenek személyes közreműködéséig (a varázslók és a totemlelkek helyettesítik itt a szenteket és angyalokat).

Ami a formát illeti, az még jellegzetesebb: hosszú költemény, amely több óráig eltart, és amelyet énekelnek, vagy pontosabban zsoltárszerűen előadnak, eközben átengedik magukat a vers ritmusának, mindezt pedig egy lantféle hangszer zenei kísérete támogatja meg.

Ami viszont a szóbeliség jellegét illeti, fölösleges arra hivatkoznunk, hogy az az antik (Homérosz) és a középkori eposznak (Nibelung-ének, Roland-ének)

szintén alapvető vonása, és hogy írásba foglalásuk megalkotásuk után több évszázaddal következett csak be, innen a különféle változatok, számos ingadozó epizóddal, innen a „primitív” szöveg helyreállításának azon problémái, amelyeket a középkori irodalom szakemberei számára támasztanak. A Kamerunban fellelt mvet-énekek esetében ugyanilyen jellegű, vagy egyenesen azonos problémákra bukkanunk.

Afrikában tehát vannak hiteles eposzok, vagyis jelenleg még rendkívül gazdag epikai hagyománykincset találhatunk meg e tájon, amelyeket a *szóbeli levéltárakban* gondosan őriznek, és amelyek mindig maguk a griot-k azok. Egyetlen griot egymaga jó tucatnyi eposzt is ismerhet, amelyek egyébként kb. 10 000 verssorból is állhatnak. Jelenleg egyedül Maliban kb. 20 eposzt számolhatunk össze. A legismertebb közülük a *Szungyata* eposz, Djibril Tamsir Niane prózai lejegyzésében, de mellette sok más is idézhetnénk, így a *Ghána 44 királyját*, a *Fouta-i Lamtorót*, a *Monzon ciklust*, *Szumangurut*, a Massinából való *Ardót*, *Ferobét*, *Irlaybét*, *El Hadj Omart*, a *Mosszi Nabákat*, *Deforobét*, a *Ségou-i Bitont*.

Emlékeztessünk itt arra, hogy a griot-k Maliban egy kaszt, vagy másképpen nyamakalaszok (bambara szó) tagjai, ez utóbbiak különféle szakmákban specializált mesterek testületeit alkotják. Így a mészárosokét, a kovácsokét, a takácsokét és a lopótökedény-készítők/foltozókét, és létezik továbbá azoknak a *gyeliknek* (griot-k) a nyamakalaszja (*kasztja – bsz*), akiknek a tanulóévei akár 5-10 évig is eltartanak.

És amint a többi mesterség esetében, ezt is egy műhelyben tanulják, mégpedig a „szavak mesterénél”, aki harmonikusan adagolja a manuális és az intellektuális munkát. Vagyis a tanuló reggel elmegy megművelni a mester földjét, este pedig beavatást nyer a mitikus mesék titkaiba vagy a királyok genealógiájába. Megfordítva, mondjuk a takácstanulókat a mesterségükön kívül műhelyük mestere megtanítja minden olyan hagyományra, amely valamely család és a falu, valamint a mesterségük között szóba jöhet.

Az az oktatás, amit a fiatal afrikaiak ezekben a műhelyekben kapnak, olyan teljes és kiegyensúlyozott oktatásnak számít, amely azt a törekvést foglalja magában, hogy az egyént teljes mértékben egyesítse a csoporttal, amelyben neki dolgoznia kell. S miközben ez az oktatás empirikus pedagógiára támaszkodik, nem mutatkozik meg benne az európai iskolák szisztematikus – és így unalmas – jellege. Ez egy osztályok és anekdotázás nélküli iskola, amely a mindennapi élet eseményein alapul. A mezőgazdasági technika kapcsán vagy a szövés-fonás kapcsán a mester elmagyarázhatja az eredetmítoszt. Sőt, előfordul például, hogy a *Szungyata* eposzt félbeszakítják, hogy társadalomszociológiai leckét adjanak a tehetetlenné vált államról, vagy botanikai órát a majomkenyérfa leveleinek a felhasználásáról. A megbeszélések és megfigyelések minden adódó tárgya ürügy a témától való eltérésre, és minden ilyen kitérés ürügy az oktatásra.

A griot mestersége, amint a többi is, örökletesnek számított, hogy elkerüljék a versengést, amely előidézhetné a társadalmi egyensúly megbomlását. Ezek a kasztok a leggyakrabban egy nemesi családhoz kapcsolódtak. A nemes, akinek a griot dolgozik, olykor jobban benne él a klánt illetően a hagyományok világában, mint maga az énekes. Megtörténik, hogy helyreigazítja a hibát, és minden esetben ő az, aki műértőként értékeli (*a griot tevékenységét – bsz*).

Előfordul, hogy egy nemes elmegy vándor trubadúrnak, de ezt természetesen a hanyatlás jelének kell tekintenünk egy olyan társadalom esetében, ahol a l'art pour l'art még nem tudott minden áldozathozatalt teljesen igazolni.

Meg kell végül említenünk, hogy a gyelik mesterségéhez a zenei rátermettségre, az emlékezőtehetségre, az intelligenciára és az ékesszólásra egyaránt szükség volt. S valóban, a griot szükségszerűen hangszeres muzsikus, lírai elbeszéléseit maga kíséri a korán, a tekerőlanton (gitáron). Többek között mindegyik eposznak megvan a maga jellegzetes dallama (a Szungyatáéból alkották meg a mali himnuszt). Adott műben mindegyik hősnek megvan a maga zenei figurációja, amely mintegy bejelenti a színrelépését. Sőt, különböző refrének is vannak, amelyek megszakítják a szakaszokat, illetve zenei imitációk (hangutánzások), amelyek felidéznek a ló galoppját, a háborús vagy a táncot kísérő dobszót, a (megkötözött) fogoly lépteinek a sűrűlő hangját, az asszonyi könnyeket stb.

A szudáni városokban és falvakban jelenleg még működő griot-k az afrikai hagyományokat magában foglaló népi kultúráról nyújtanak információt, és az írástudatlan tömeg egy teljes mértékben civilizált és kulturált, a magukat illetően tudatos, mások iránt tisztelettudó népet alkot. Valójában a griot-k fiai vagy unokái immár európai iskolába járnak, és a családi mesterség továbbadása abbamaradt.

Ami azt a veszteséget illeti, amit az afrikai ember és az egész világcivilizáció számára ez eredményez, vagyis a kár terjedelmét föl se tudjuk mérni, ha a szóban forgó örökség terjedelmét nem vagyunk képesek felmérni. Sok idegennek, sok afrikainak – legyenek akár modernek vagy tudatlanok – mindez (a veszteség – bsz) csupán néhány szétszórt mese.

Miért? Mert az első időszakban a rosszul informált európaiak ezeket a bennszülött történeteket azzal az alkalmatlan névvel illették, hogy „mese”, amely Európában csak egy kisebb műfajt jelöl. Márpedig közelebbről szemügyre véve a dolgot, Afrika bizonyos körzeteiben igen változatos irodalomra lelhetünk, amely az összes következő műfajt magában foglalja: eposz, kozmogonikus mítosz, kalandregény, népi komédia, szerelmes költészet, alkalmi költészet (gyász, háború, házasság, dicsőítés), rituális dráma és vallásos ének, nem beszélve a szólásmondásokról, mesékről és állatmesékről, a találós kérdésekről és a közmondásokról. Mindezek a formák olyan együtttest képeznek, amely jelentőség és minőség dolgában éppolyan roppant terjedelmes, mint a mi „édes Franciaországunk” középkori irodalma.

Meg kell hát kérdeznünk, mekkora veszteség lenne a francia kultúra számára, ha elveszett volna a *Charlemagne* (Nagy Károly) vagy a *Guillaume* (Vilmos) ciklus, a *Róka regény*, a költői végrendeletek, a refrénes dalok, a hajnalozó nóták, a vadászdalok, Cuvier bohózatai, a *Housse Partie* (A megosztott házfedél), az *Aucassin* és *Nicolette* vagy a *Téofil csodatettei*?

Meg kell kérni tehát minden francia kultúrájú embert, gondolkozzék el egy percig, s mérje fel magában azt az űrt, amelyet ez a megsemmisülés támasztana benne, vegye számba azokat a friss forrásokat, amelyek kiszáradnának, ha szerencsétlenségére elveszítené a hozzáférés lehetőségét a hit, a történelem, a költészet, a nagyság, a bölcsesség és a tapasztalat eme ősi hagyatékához.

S mindeme elmélkedés után meg kell végül kérdezni, van-e hozzá jogunk, a gazdasági fejlesztés és az európai beiskolázás nevében, hogy a mai afrikai embert megfosszuk eredeti kultúrája alapzataitól, sőt, úgy mondanám: meg-alapozásától?

Théodore Monod némi humorral arra emlékeztetett bennünket 1934-ben: „Az afrikai nem tegnapelőtt szállt le a fáról.”

Hampate Ba azzal vádol bennünket ma: „Minden öreg, aki meghal, olyan könyvtár, amely leégett.” S ez nem csupán egy irodalmi formula!

Biernaczky János és Biernaczky Szilárd fordítása

Eredeti forrás:

Bâ, Amadou Hampâté – Kesteloot, Lilyan

1966 Les épopées de l'ouest africain, *Abbia* (Cameroun), No 14–15., 165–169. pp. (más megjelenés: csak Kesteloot által jegyezve: 1966, *Présence Africaine* [Paris], no. 58, 2. trimestre, 204–209. pp.)

Amadou Hampâté Bâ (1900/1901–1991) Mali-beli író, költő, etnológus, tradicionalista.

Lilyan Kesteloot (1931–2018) belga születésű francia tudós, irodalomtörténész és etnológus, Szenegálban iskolát hozott létre.

Ghána: cölöpfalu a hengerparton (fotó: Kádár István,

forrás: Péntes Tímea – Kádár István: *Ghána ölelésében*, Érd, Mundus Novus Könyvek, 2017)